

МОРОЗ О. М.,
здобувач кафедри теорії та
історії держави і права
(Львівський державний
університет внутрішніх справ)

УДК 340: 116.06.07

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ МІСЦЯ Й РОЛІ ГРОМАДСЬКИХ ОБ'ЄДНАНЬ У ПРАВОВІЙ СИСТЕМІ СУСПІЛЬСТВА

Стаття присвячена комплексному аналізу методологічних засад дослідження місця й ролі громадських об'єднань як багаторівневих, динамічних, відкритих соціальних утворень, що функціонують у правовій системі суспільства.

Ключові слова: метод, методологія дослідження, методологічний підхід, методологічні засади, громадські об'єднання, правова система суспільства.

Статья посвящена комплексному анализу методологических основ исследования места и роли общественных объединений как многоуровневых, динамических, открытых социальных образований, функционирующих в правовой системе общества.

Ключевые слова: метод, методология исследования, методологический подход, методологические принципы, общественные объединения, правовая система общества.

The article is devoted the complex analysis of methodological bases of research of place and role of public associations, as the multilevel, dynamic, opened social educations which function in the legal system of society.

Key words: method, research methodology, methodological approach, methodological principles, public associations, legal system of society.

Вступ. Методологія наукового пізнання відіграє важливу роль у сприйнятті нових змін соціальної дійсності, в тому числі у сфері державно-правових відносин у кожній країні. Методологічна забезпеченість науки, ефективність методів досягнення дійсності допомагає пошуку нових шляхів пізнання явищ і процесів, що є предметом вивчення, їх адекватного відображення в системі наукових знань. Жодна галузь науки не може існувати чи розвиватися без належного методологічного підґрунтя. Тому не випадково на сьогодні серед фахівців превалює думка, що розробка методологічної основи правознавства належить до пріоритетних завдань вітчизняної юридичної науки.

Важливе місце в дослідженні проблем методологічного забезпечення юриспруденції посідають фундаментальні праці відомих українських і зарубіжних учених: С. Алексєєва, С. Гусарєва, О. Зайчука, М. Кельмана, Д. Керімова, М. Козюбри, М. Костицького, Л. Луць, В. Нерсєсянца, Н. Оніщенко, В. Пазенка, П. Рабіновича, В. Селіванова, О. Скакун, С. Сливки, О. Скрипнюка, І. Тімуш, О. Тихомирова, М. Цвіка, Р. Циппеліуса та ін.

Однак, незважаючи на чималу кількість робіт, присвячених окремим аспектам методології, доводиться констатувати, що для сучасного періоду розвитку правознавства характерна своєрідна методологічна криза. Вона полягає в тому, що, відійшовши від класичної методології досліджень, вітчизняна наука перебуває в пошуку шляхів ефективного переходу до нової парадигми розуміння базових категорій юриспруденції. Особливої гостроти набу-

ває питання наукового осмислення тих суспільно-правових феноменів, які в нашій державі не мали досвіду функціонування за умов реальної демократії й розвинутого громадянського суспільства.

Постановка завдання. Центральна проблема визначення сутності багатьох соціально-правових інститутів пов'язана з постановкою і вирішенням важливого дослідницького завдання – здійснення комплексного аналізу методологічних основ дослідження місця й ролі громадських об'єднань у правовій системі суспільства.

Результати дослідження. Теоретичне осмислення феномену громадських об'єднань у сучасній Україні потребує його розгляду як багаторівневого, динамічного, відкритого соціального утворення, що функціонує в правовій системі суспільства. Нові цивілізаційні виклики породжують необхідність забезпечення належним і достатнім арсеналом методологічних інструментів, що відповідають адекватному сприйняттю цієї сфери правової дійсності.

Незважаючи на широкий науковий дискурс, у літературі немає усталеного погляду стосовно поняття «методологія» (від грец. μέθοδος – правильний, вірний шлях, шлях дослідження; λόγος – вчення). У широкому розумінні слова методологія – це теорія людської діяльності, «це діяльність пізнання, мислення або, якщо говорити точніше, вся діяльність людства, включаючи сюди не лише власне пізнання, а й виробництво. Методологія ... є теорія людської діяльності» [1, с. 6]. У вузькому розумінні під методологією розуміють «сукупність підходів, способів, методів, прийомів і процедур, що застосовуються в процесі наукового пізнання та практичної діяльності для досягнення наперед визначеної мети» [2, с. 371]. Саме таке визначення методології переважає в науковій літературі.

Питання методології достатньо складне, оскільки саме воно досить часто в наукових джерелах тлумачиться по-різному. Багато зарубіжних наукових шкіл не розмежовують методологію і методи дослідження. У вітчизняній науковій традиції методологію розглядають так: 1) вчення про науковий метод пізнання та перетворення світу; його філософська, теоретична основа; 2) сукупність методів дослідження, що застосовуються в будь-якій науці відповідно до специфіки об'єкта її пізнання [3, с. 664].

Структурно методологія включає низку компонентів, серед яких виокремлюють такі: систему методів (загальнонаукові й приватно-наукові методи пізнання) та вчення про них, певна світоглядна позиція дослідника й загальнотеоретичні принципи. Отже, методологія – вчення про систему наукових принципів, форм і способів дослідницької діяльності. Вона має чотирирівневу структуру. Нині розрізняють фундаментальні, загальнонаукові принципи, що становлять власне методологію, конкретно наукові принципи, які лежать в основі теорії тієї чи іншої дисципліни або наукової галузі, і систему конкретних методів і технік, що застосовуються для вирішення спеціальних дослідницьких завдань [4, с. 57].

Характеризуючи методологію загальнотеоретичної юриспруденції, П. Рабінович підкреслює, що це система філософсько-світоглядних підходів (матеріалістичний, ідеалістичний, діалектичний, метафізичний), методів (загальнонаукових, групових, спеціальних) та засобів науково-юридичного дослідження (емпіричні й теоретичні), а також учення про їх використання в пізнанні право-державних закономірностей [5, с. 215].

Методологічною основою загальнотеоретичного дослідження є вихідне положення, що є в центрі наукового пошуку, аналізу, осмислення, а відтак продукування нових знань, загальні теоретичні принципи наукового пізнання, дослідницькі підходи, система методів, способів, прийомів. Як зазначає В. Шейко, методологічні основи кожної конкретної науки завжди існують поза цією наукою, за її межами й не виводяться із самого дослідження [4, с. 57].

Пізнання тих чи інших категорій здійснюється з використанням певної сукупності вимог та ідей, що мають науковий характер, позначаються як принципи (засади) наукового пізнання.

У енциклопедичних джерелах зазначається, що слово «принцип» (лат. principium) означає начало, засада, основа, вихідна ідея. Серед численних значень цієї категорії виділяють такі чотири, які дають визначення її юридичної природи: «1) принцип як основоположна

правда, закон, доктрина або припущення (принцип як загальне правило чи стандарт; принцип як сукупність моральних та етичних стандартів); 2) принцип як визначена наперед політика або спосіб дії; 3) принцип як основна чи необхідна якісна складова або елемент, що визначає внутрішню природу чи окремі характеристики поведінки; 4) принцип як правило або закон, що стосується функціонування природних феноменів чи механічних процесів» [6, с. 15].

З метою комплексного аналізу місця й ролі громадських об'єднань у правовій системі суспільства використовується система принципів. Зокрема, важливе значення мають такі принципи: принцип всебічності (забезпечує різноаспектний підхід до вивчення зазначених категорій, їх взаємодії між собою та іншими явищами й процесами); принцип обґрунтованості (необхідний для визначення характеру взаємодії громадських об'єднань з іншими елементами правової системи суспільства, визначення ролі кожного з них); принцип конкретності (передбачає, що аналіз місця й ролі громадських об'єднань у правовій системі суспільства здійснюється через визначення їх системних зв'язків, з урахуванням економічних, політичних і соціальних умов, в яких вони функціонують та реалізуються); принцип комплексності (ґрунтуючись на ньому, категорії «громадські об'єднання» та «правова система суспільства» характеризуються не лише юриспруденцією, а й з позиції філософії, соціології, герменевтики тощо, що дає можливість вибрати єдині підходи до розуміння цих категорій та охарактеризувати їх з точки зору виникнення, розвитку, функціонального призначення тощо); принцип діалектики (відображає взаємозумовлений і суперечливий розвиток громадських організацій у правовій системі суспільства); принцип органічного поєднання теорії та практики (передбачає вивчення на теоретичному рівні взаємодії громадських об'єднань з елементами правової системи суспільства на основі наявних наукових досліджень і практичного досвіду, осмислення зазначених інститутів на емпіричному рівні, аналіз, синтез і узагальнення результатів наукових досліджень); принцип об'єктивності (дає можливість дослідникові абстрагуватися від несуттєвих питань у цій сфері відносин).

Поряд із принципами наукового пізнання важливе місце в методології відводиться методам і методологічним підходам. Співвідношення цих дослідницьких інструментів є, мабуть, однією з найважливіших проблем для теоретичної юриспруденції та юридичної практики. Це пояснюється тим, що залежно від сутності висхідних методологічних принципів, на яких базується правове мислення, тип правової культури, здійснюється не тільки наукове пізнання правових явищ, а і їх практичне втілення в життя.

Деякі правознавці вважають, що підхід є узагальненою характеристикою методу, який дає змогу розглянути правове явище чи процес як сукупність взаємопов'язаних у єдину систему елементів, забезпечує комплексність дослідження, орієнтує його на розкриття цілісності об'єкта і його структурних складових, виявлення різноманітних зв'язків об'єкта в єдиній системі [7, с. 13]. На думку інших авторів, дослідницькі підходи в науці відіграють роль методів особливого ряду, вони є надметодами [8, с. 164–168].

Сучасна методологія правознавства містить у своєму арсеналі значну кількість пізнавальних засобів. З цього приводу справедливо відмічає проф. П. Рабінович: «...українські юристи-науковці вже не обмежуються тільки однією методологією досліджень, а вдаються до використання досить різноманітних дослідницьких підходів і методів. Отже, і методологія правознавства набуває справді плюралістичного характеру, що не може не позначатись позитивно на ефективності правових досліджень» [9, с. 21].

На сьогодні для комплексного аналізу місця й ролі громадських об'єднань у правовій системі суспільства використовується широкий спектр загальнонаукових, спеціальних і конкретно-наукових методів пізнання.

Зокрема, до загальнонаукових методів науковці одностайно зараховують діалектичний метод. Він дає змогу обґрунтувати причинно-наслідкові зв'язки, процеси диференціації та інтеграції, постійну суперечливість між сутністю і явищем, змістом і формою, досягнути об'єктивності при оцінюванні дійсності. Досвід і факти є джерелом, основою пізнання дійс-

ності, а практика – критерієм істинності теорії. Діалектика як фундаментальний принцип і метод пізнання має величезну пояснювальну силу. Цей метод є найбільш значущим при дослідженні сутності інститутів соціуму. Він дає змогу дослідити окреслені проблеми в єдності їхнього соціального змісту та юридичної форми, сприяє системному аналізу феномена громадських об'єднань в умовах розвитку сучасного суспільства.

Аналіз генезису сучасних громадських об'єднань у правовій системі суспільства, залежність їх статусу від умов соціально-економічного розвитку держави зумовлює необхідність використання методу історизму. Він дає змогу розглянути специфіку цих організацій як історико-правового об'єкта відповідно до конкретного історичного періоду розвитку держави тощо. Цей метод виявляє зміни, що відбуваються за умов демократизації та побудови громадянського суспільства. За часів радянської влади держава повністю панувала над суспільством, що породжувало повну залежність індивідів від комуністичної ідеології, відсутність у них можливості та потенційної здатності до будь-якої форми (економічної, соціальної, культурної) самоорганізації – об'єднання були лише імітацією «добровільної» організації на основі «спільності інтересів» її учасників.

За останнє десятиліття роль громадських об'єднань в Україні поступово зростає. У процесі модернізації правової системи вони беруть активну участь у виробленні, моніторингу та формулюванні суспільної думки про механізми й напрями реалізації державної політики в різних сферах життя, стають ефективною основою консолідації зусиль членів соціуму і держави.

У дослідженні статусу громадських об'єднань використовується також моделювання – метод пізнання, що полягає у створенні й дослідженні моделей. Модель дає можливість продемонструвати найважливіше в досліджуваному об'єкті з урахуванням вирішення практичного завдання. На думку О. Балинської, функціональне призначення правового моделювання полягає в тому, що воно допомагає зрозуміти, як облаштований конкретний об'єкт (яка структура правової системи, який механізм правового регулювання тощо); навчитися управляти об'єктом чи процесом та визначати найефективніші способи управління при певних завданнях і критеріях (оптимізація процесу правового регулювання); прогнозувати прямі й побічні наслідки реалізації заданих способів і форм впливу на об'єкт [10, с. 369–370].

За допомогою методу прогнозування розглянуто так зване «футуристичне» запитання, а саме: які форми взаємовідносин між державою та суспільством є найбільш оптимальними та ефективними? Адже залучення громадськості до прийняття рішень і громадського контролю, зокрема через інституції громадянського суспільства як організованої форми впливу на державну владу перетворює суспільні вимоги на ефективний важіль управління соціальними процесами.

Метод класифікації використовується для відображення специфіки окремих форм взаємовідносин держави з громадськими об'єднаннями. Цей метод необхідний для класифікації громадських об'єднань за тими чи іншими критеріями: за способом утворення та формами діяльності (асоціації, фронти, спілки, фонди); за умовами членства (з формально фіксованим і формально нефіксованим членством); за кількістю членів (масові й елітарні); за складом (професійні, жіночі, молодіжні, етнічні тощо); за територією діяльності (місцеві, загальнодержавні, міжнародні); за способом досягнення мети (реформаторські, консервативні); за соціальною значущістю для існування і розвитку суспільства (прогресивні, консервативні, реакційні) тощо.

У сучасній юриспруденції успішно застосовується широкий спектр різноманітних спеціально-наукових методів.

Усвідомленню цінності права в системі соціального регулювання має сприяти аксіологічний підхід. Аксіологія (від грецьк. *αξία* – цінність, вартість) розглядається як учення про цінності, філософська теорія цінностей, що з'ясовує якості та властивості предметів, явищ, процесів, здатних задовольняти потреби, інтереси й бажання людей. Це порівняно молодий напрям юриспруденції, що отримав наукове оформлення в середині ХХ ст.

Аксіологізація бачення правового розвитку зумовлена, передусім, зміною ролі людини в системі соціальних відносин. Сучасне суспільство внутрішньо багатогранне та структуроване, і його структури поєднані між собою численними взаємозалежностями, спільними й суперечливими один одному інтересами та цінностями. Цінностями називають все те, що викликає позитивне ставлення до себе, розглядається як благо, добро. Ціннісний підхід дає змогу розглянути соціальну сутність і призначення об'єднань, характерні риси, здатність задовольняти потреби й інтереси своїх членів тощо.

Необхідно також згадати про важливість системно-структурного підходу як наукового методу пізнання; сукупності прийомів і принципів вивчення та конструювання держави і права, а також багатьох державно-правових явищ як систем [11, с. 26]. В основі системного підходу лежить дослідження певного об'єкта як цілісної системи, що має внутрішню структуру, поділяється на складові елементи. Завдання дослідника полягає в тому, щоб визначити їх кількість, порядок організації, зв'язки та взаємодію між ними. Тільки після цього можна всебічно й досконало пізнати об'єкт. За допомогою системного підходу можуть бути досліджені найрізноманітніші явища правової дійсності.

Застосування цього підходу дослідженні зумовлено тим, що правова система суспільства має певну структуру, до якої входять елементи – правові явища і процеси, правові інститути, серед яких особливе місце посідають соціальні групи, що також мають свою структуру. Громадські об'єднання – це багаторівнева система різноманітних потреб й інтересів громадян. Саме системний підхід дає можливість більш глибоко дослідити специфіку правосуб'єктності громадських організацій як суб'єктів права, виявити систему взаємозв'язку і взаємодії з іншими елементами правової системи.

Синергетика (від грецьк. *συνεργός* – той, який діє обопільно, узгоджено) є одним з «наймолодших» міждисциплінарних напрямів наукових досліджень. У найзагальнішому значенні синергетика – нелінійне мислення; напрям і загальнонаукова програма міждисциплінарних досліджень процесів самоорганізації й становлення нових упорядкованих структур у відкритих фізичних, біологічних, соціальних, когнітивних, інформаційних, екологічних та інших системах. Згідно з цим підходом, самоорганізація складних систем спрямовується від хаосу до дедалі більшої впорядкованості на основі певних параметрів порядку й узагальненої синергетичної інформації, відповідно до певних моделей. У процесі самоорганізації системи відбувається виникнення смислу її розвитку, своєрідне прагнення до певної впорядкованості, вони постійно еволюціонують [2, с. 580–581].

Предметом вивчення за допомогою специфічного категоріально-методологічного інструментарію синергетики можуть бути тільки системи, тобто сукупність елементів, що мають внутрішньо-системні зв'язки. Усі правові явища можна уявити як елементи єдиної системи, яка в науці одержала назву правової системи. Під нею розуміють сукупність взаємопов'язаних юридичних засобів, що справляють регулятивно-організуючий і стабілізуючий вплив на суспільні відносини, поведінку людей [12, с. 4].

Синергетичні закономірності виявляються лише у відкритих системах, тобто таких, що взаємодіють із навколишнім середовищем. Правова система породжена суспільством і є складовою частиною, аспектом його функціонування. Вона розвивається, виходячи з необхідності врегулювання певних соціальних відносин нормами права. Отже, навколишнім середовищем для правової системи є соціум. Інакше кажучи, правова система є елементом, підсистемою сутності більш високого рівня – соціальної системи. Між соціумом і правовою системою відбуваються перманентні процеси обміну енергією та інформацією. Саме інформація про суспільні потреби призводить до утворення структур у правовій системі (правових явищ, правових інституцій, правовідносин тощо). Своєю чергою, правова система активно впливає на стан соціуму, змінюючи його енергетичні та інформаційні характеристики й сприяючи (або перешкоджаючи) його руху [13, с. 8].

Синергетика розглядає суспільні утворення як самоорганізовані, самокеровані системи, що мають власні потреби та інтереси, а також здатності й можливості задо-

вольняти, реалізовувати саме ці потреби та інтереси різними засобами. Конкретна правова система складається за певних історичних умов, під впливом тих або інших соціальних факторів. При цьому розвиток правових систем у різних державах відбувається неоднаково. Отже, можна зробити висновок про принципову можливість дослідження правових явищ з позицій синергетики, оскільки вони характеризуються системністю, складністю, відкритістю й динамічністю. Саме в таких системах відбуваються процеси самоорганізації, які, по суті, є формою взаємодії елементів системи під впливом чинників зовнішнього середовища.

У контексті цього дослідження важливим є цивілізаційний підхід, за допомогою якого досліджують еволюцію суспільства та його інститутів, держави, зародження механізму їхньої взаємодії й подальший розвиток цих взаємовідносин в умовах глобалізаційних процесів. Роль і значення кожного соціального чинника відображає цивілізаційну специфіку соціуму. Їх значущість різна, оскільки кожен із них відіграє свою роль. Істотного значення у зв'язку з цим набуває диференціація суспільства на класи, групи, верстви. Цим зумовлюється формування різних інтересів, які знову ж таки детерміновані конкретними потребами, такими, що відображають матеріальну складову життя індивідів, їх груп, верств і класів [14, с. 143–144].

Висновки. Це далеко не всі пізнавальні засоби дослідження місця й ролі громадських об'єднань у правовій системі суспільства. Проте, з огляду на багатоманітність навіть розглянутих нами методів та підходів, можемо стверджувати, що сучасна загальноправова наука базується на систематично оновлюваній методології, спрямованій на теоретичне вирішення проблем повсякденної практики цих організацій та їх взаємодії з іншими інститутами правової системи суспільства.

Отже, складність, багатогранність і міждисциплінарний статус будь-якої наукової проблеми призводять до необхідності її вивчення в системі координат, що задається різними рівнями методології науки. З огляду на це, необхідно використовувати багаторівневий підхід, коли альтернативні позиції, методи й методологічні підходи взаємодоповнюються, а отже, дослідник отримує більш цілісну картину досліджуваного явища.

Список використаних джерел:

1. Щедровицкий Г. П. Проблемы методологии системного исследования / Г.П. Щедровицкий. – М. : Знание, 1964. – 48 с.
2. Філософський енциклопедичний словник / [під гол. ред. В. І. Шинкарука]. – К. : Абрис, 2002. – 742 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / [уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел.] – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. – 1728 с.
4. Шейко В.М. Організація та методика науково-дослідницької діяльності : [підручник] / В.М. Шейко, Н.М. Кушнарченко. – 5-те вид., стер. – К. : Знання, 2006. – 307 с.
5. Рабінович П.М. Основи загальної теорії права та держави : [навчальний посібник] / П.М. Рабінович. – 10-те вид., доп. – Львів : Край, 2008. – 224 с.
6. Пухтецька А. Європейські принципи адміністративного права: поняття і система / А. Пухтецька // Право України. – 2006. – № 10. – С. 15–19.
7. Манжул І.В. Визначення методів пізнання в науковій літературі / І.В. Манжул // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2012. – № 11. – С. 11–17.
8. Новиков А.М., Новиков Д.А. Методологія / А.М. Новиков, Д.А. Новиков. – М. : СИНТЕГ. – 668 с.
9. Рабінович П.М. Загальнотеоретичне праводержавознавство в Україні: здобутки, проблеми, перспективи / П.М. Рабінович // Бюлетень Міністерства юстиції України. – 2013. – № 1. – С. 16–26.
10. Балинська О.М. Право як знакова модель / О.М. Балинська // Наук. вісн. ЛьвДУВС. – 2009. – № 3. – С. 365–372.

11. Теория государства и права : [курс лекцій] / под ред. Н.И. Матузова, А.В. Малько. – М. : Юристъ, 2000. – 776 с.
12. Джужа О.М. Щодо можливості вивчення правових явищ з позицій синергетики / О.М. Джужа, Ю.Ю. Орлов, Р.А. Калюжний // Право і суспільство. – 2009. – Вип. 2. – С. 3–12.
13. Білоус В.С. Синергетична парадигма і політична діяльність: методологічний потенціал та ефективність його реалізації / В.С. Білоус // Вісник Київського нац. університету ім. Тараса Шевченка. Серія : Філософія. Політологія. – 2006. – № 81/83. – С. 8–9.
14. Бехруз Х. Праворозуміння, розуміння права і правова система / Х. Бехруз // Право України. – 2010. – № 4. – С. 143–147.

ОЛІЙНИК М. С.,
аспірант кафедри теорії
та історії держави і права
(Львівський державний університет
внутрішніх справ)

УДК 340.17

ІСТОРІЯ СТАНОВЛЕННЯ КРИТИЧНО-ПРАВОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ У ПОРІВНЯЛЬНОМУ ПРАВОЗНАВСТВІ В УКРАЇНІ

Крізь призму розвитку порівняльного правознавства подається процес розвитку критично-правових досліджень в Україні, історія їхнього становлення та сучасний стан розвитку. Роз'яснюється сутність поняття «критично-правові дослідження в порівняльному правознавстві».

Ключові слова: порівняльне правознавство, критично-правові дослідження, буржуазна ідеологія, марксистська ідеологія, запозичення правових норм.

Сквозь призму развития сравнительного правоведения подается процесс развития критически-правовых исследований в Украине, история их становления и современное состояние. Разъясняется сущность понятия «критические правовые исследования в сравнительном правоведении».

Ключевые слова: сравнительное правоведение, критически-правовые исследования, буржуазная идеология, марксистская идеология, заимствования правовых норм.

In the light of comparative law served the development of critical legal studies in Ukraine, history of their formation and the current state of development. Explained the essence of the concept of «critical legal studies in comparative law».

Key words: comparative law, critical legal studies, bourgeois ideology, Marxist ideology, borrowing law.

Вступ. У період тотальної глобалізації все частіше можна зустріти процеси запозичення правових норм та інститутів, притаманних правовим системам інших держав. Безсумнівно, що для правової системи України такі процеси також є можливими, а в окремих випадках – необхідними, адже вона потребує створення нових правових інститутів, нових

